

Метафізичний образ міста у поетичному доробку З. Бергрової

У статті розглянуто метафізичний образ Праги у творчості чеської поетеси другої половини ХХ ст. Зденки Бергрової (1923 – 2008). Образ міста, зокрема Праги, був популярним у чеській поезії протягом усього ХХ ст. і З. Бергрова репрезентує його сучасний варіант. У статті досліджено такі аспекти метафізичного образу Праги, як образ історичної частини міста, Влтави, міфічних істот, пов'язаних з пражськими легендами, образ смерті та ін. Розвідка базується на поетичних збірках письменниці, датованих починаючи з 70-х років минулого століття.

Ключові слова: *Зденка Бергрова, поезія, Чеська література, метафізика.*

В статье рассмотрен метафизический образ Праги в творческом наследии чешской поэтессы второй половины ХХ века Зденки Бергровой (1923 – 2008). Образ города, в частности Праги, был популярен в чешской поэзии на протяжении всего ХХ века и творчество З. Бергровой представляет его современный вариант. В статье рассмотрены такие аспекты метафизического образа Праги, как образ исторической части города, образ Влтавы, мифических существ, населяющих город и связанных с пражскими легендами, образ смерти и т. д. Предлагаемое исследование базируется на поэтических сборниках писательницы, датированных начиная с 70-х годов прошлого века.

Ключевые слова: *Зденка Бергрова, поэзия, чешская литература, метафизика.*

The article deals with the Prague's image in poetical legacy of modern Czech author Zdenka Bergrová (1923 – 2008). The image of native city was popular in poetic works of the Czech writers of the second part of 20th c. Zdenka Bergrová's poetry represents the modern view of Prague's metaphysical image, such aspects of which as historical parts of the city, mythic beings from city legends, the image of river Vltava and the image of death are analyzed in the article. Zdenka Bergrová bases the study on the books of poetry from the 70's of the last century.

Key-words: *Zdenka Bergrová, poetry, Czech literature, metaphysics.*

Мотив міста у творчості чеських поетів ХХ ст. був досить популярним. Для прикладу варто згадати твори чеських символістів початку ХХ ст.: О. Бржезіну, А. Сову, С. Костку-Неймана, Й. Гору, Ф. Галаса, у творчості яких зустрічаємо контрастний образ ідилії сільської природи і міста, переповненого гуркотінням машин та іншими звуками цивілізації. Ще активніше образ міста, особливо Праги, використовували поети середини минулого століття, представники школи поетизму: В. Незвал, Я. Сейферт, їхні сучасники К. Бібл, Й. Кайнар, В. Голан, І. Блатний, К. Шітканц. Особливо помітним цей мотив є у представників так званої

«Групи 42», представники якої ідентифікували себе в першу чергу як співців міста. До них серед інших відносимо Ї. Коларжа, Й. Кайнара, І. Блатного.

У творах поетів-представників «міської» поезії часом бачимо, що їх рідне місто стає для них чимось більшим, ніж локацією для проживання. Такий образ міста є метафізичним, набуває ознак світу, воно має свої неповторні внутрішні закони існування, неподібними до законів інших світів. Роль поета в цьому випадку полягає у проникненні в внутрішню структуру такого світу, у вивченні його. Ліричний герой ж постає перед читачем як дослідник, як мандрівник, який є одним з небагатьох, хто знає, що світ його міста є чимось значно більшим, величнішим та загадковішим, ніж здається на перший погляд.

Зазначимо також, що поняття «метафізична поезія» може розумітися неоднозначно. Класично вважається, що метафізична лірика – явище, характерне для британської та іспанської літератури епохи бароко (приблизно XVII ст.) і представлена вона творчістю таких представників, як Джон Донн, Семюель Джонсон, Джордж Герберт, Л. де Гонгора та ін [1, 3, 4 5, 7, 8, 11]. Хоча об'єднання поетів-метафізиків в одну школу до сьогодні ставиться під питання [6, с. 6], усе ж певні риси є спільними у їхній творчості, а саме: глибокий символізм, своєрідне сприйняття світу і усвідомлення його дисгармонії, розчарування у раціональному поясненні природних законів. Деякі риси метафізичної поезії перейшли в британській літературі вже в наступні епохи, у XVIII і навіть частково у XX ст.

У чеській літературі поети-метафізики ніколи не виділялися в окрему поетичну групу, але елементи метафізичного сприйняття дійсності зустрічаємо у їхніх творах досить часто. Близькими до такої естетики є, на наш погляд, чеські поети-символісти, які жили та творили на зламі XIX-XX ст. (О. Бржезіна., А. Сова, Я. Врхліцький, К. Томан) [9, 13]. У 30-40 роках XX ст. та після Другої світової війни яскраві елементи метафізики можна побачити у творчості В. Незвала. Я. Сейферта, К. Бібла, В. Голана, Ї. Ортена. Говорячи про метафізику у чеській поезії, маємо на увазі в першу чергу метафізичний елемент, тобто елемент надприродного, такого, що не можна пояснити загальноприйнятою логікою. У пропонованому дослідженні термін «метафізика», «метафізичний елемент» ми будемо пов'язувати передусім з явищами та категоріями, які традиційно вважалися надприродними або такими, які неможливо пояснити, через наукову картину світу, що склалася на сучасному етапі, точніше кажучи, терміни, поясненням яких займається сьогодні філософія: Бог, душа, дух, час, смерть, сенс людського життя, буття та небуття тощо.

Метафізичну рецепцію міста, про яку ми згадували у попередніх абзацах, можна побачити не лише у творах представників старшого покоління чеської поезії, але й у доробку більш молодого покоління авторів, представники якого жили вже у другій половині ХХ ст. або живуть і по сьогодні. Зденка Бергрова, сучасна чеська письменниця (1923 – 2008) [2], перекладачка з декількох мов, в тому числі і з української (переклала деякі твори Т. Шевченка та декілька українських народних казок) є з числа власне тих поетів, в творчості яких образ міста є часто ключовим. Згадана авторка написала декілька збірок, повністю або частково присвячених Празі.

Метою пропонованого дослідження є розглянути метафізичні характеристики образу Праги у творчості З. Бергрової та визначити закономірності їхнього функціонування. Матеріалом дослідження слугуватимуть поетичні збірки письменниці, укладені нею починаючи з 70-х років минулого століття та праці, присвячені теоретичним проблемам зв'язку літератури з метафізикою.

У поетичному доробку З. Бергрової Прага постає перед читачем багатоаспектною, поетеса охоплює різні прояви міста як метафізичного світу в світі. У вірші «Над Прагою» поетеса подає читачеві прелюдію, загальний огляд цього таємничого, часом привітного, часом згубного для необережного мандрівника світу: *Обрамлення ліхтарів біжать вулицями з поплавками ламп і розпалюють біляве світло, і у заплавах виконують безшумне сальто, завершуючи свій рух під піною і ось, настає вечір. Дерев на Петршіні дзеленчатъ листям неначе монетами і чорні силуети ліниво рухаються на межі темряви, що нависла над пагорбом* [14].

Серед образів, якими просякнуті одразу декілька творів письменниці є метафізичний образ лісу: місто є живим організмом, який дихає і росте, своєрідна екосистема, в якій проростає ліс культури та ліс історії. Живиться він рікою, з якою також пов'язано багато історій та легенд. Захоплення Прагою як кам'яним лісом, по якому тече ріка як по венах: *Прага є печаттю для визнання землі, де серце просить миру. Є просякнута рікою, що тече по наших венах, в ній ростуть кам'яні споруди, ялини веж та блукаючі вуличні закутки* [14]. Кожна будівля має свою визначену роль у цій екосистемі, часом ліричний герой цю роль визначає сам, або ж підкреслює для читача вже як визначену. Також кожен район – специфічна ділянка заповідного лісу зі своєю неповторною рослинністю. Кожен район лісу має для ліричного героя особливе значення: *Ми у бароковому лісі, лише потік вагонів гордовито постукує, мало не викидаючи чийсь легені з широкого комину* [14].

Другим ключовим образом є метафізичний **образ води**: один з дуже складних в творчості письменниці та оригінальних і нетипових, якщо брати до уваги загальноприйняті

аспекти цього метафізичного образу в європейській та слов'янській культурі. Згаданий образ є досить розмитим і опирається радше не на фізичні властивості води як елементу, а на метафізичні, тобто здатність води переносити своєю течією хід подій, історію, час, тобто вода як символ руху, змін, вода, як одна з чотирьох стихій разом з повітрям, землею та вогнем. Слід зазначити, що такими самими «стихійними» характеристиками, як і вода, маркуються небо і хмари, потяги і залізниця, тобто рух у часопросторі є основною рисою. Авторка однак робить різницю між образом ріки та моря: *ось плоска височина з гімалайською вершиною, вона є єдиним справжнім кораблем на морі міста, її колихають миттєвості Влтави, які відносять з собою все у віки, ось вона, Вишеградська височина* [14].

Метафізичний образ води найбільш чітко прослідковується у образі Влтави. Образ Влтави бачимо у аналізованій поезії похмурим, негативним, безрадісним та небезпечним. Стихія ріки поховас у своїх водах будь кого, вона здатна міняти хід історії, маніпулювати свідомістю жителів міста, навіть політики і вельможі з усією своєю владою не здатні їй протистояти, оскільки метафізична сила води у ріці є, можливо, ще небезпечніша, ніж фізична: *Вода Влтави є дуже каламутна, час вертається назад до давнього безправ'я, парламент є осередком брехні з звивистими доріжками. Хрестоносці йдуть в хрестові походи, члени партії займаються справами партії, люди працюють як воли лиш е віра вірить і постійно міняє своє обличчя, завтра вона розповідатиме про ситих звірів. Вода у Влтаві надто каламутна* [14].

У похмурої та небезпечної Влтави є і свій хазяїн, не менш похмурий водяник. Образ водяника у поезії З. Бергрової є образом провідника мертвих: *На Вітоні пахне водою, молочним шляхом пливе потяг, ...водяник-провідник мертвих гонить душі течією ріки* [14].

Авторка приділяє увагу образу окремих районів міста. Значну частину життя З. Бергрова провела неподалік Вишеграду. Тут, біля однієї з вершин міста, на якій знаходиться середньовічний собор і цвинтар, пройшли дитинство та юність письменниці. У ліричного героя З. Бергрової Вишеград виступає, фактично, центром світу, у ньому знаходиться і найвищі гори, з яких місто видно, і море, він же є і локацією, де можна зустріти душі усіх найвизначніших людей Чехії): *Як воїни, що в бою загинули, на дощці імена ветеранів душевних битв* [14].

З образом рідного для письменниці Вишеграду пов'язаний образ хазяїна цієї локації – чорта. Очевидно, що виник він в уяві З. Бергрової у зв'язку з празькою легендою про вишеградські кам'яні стовпи, історія появи яких до сьогодні не відома. Відповідь на питання про походження стовпів дають лише легенди. Одна з них розповідає про чорта, який хотів заволодіти душею одного вишеградського священика. Священик погодився віддати душу

чортові якщо той перенесе величезний кам'яний стовп з собору св. Петра і Павла в Римі швидше, ніж той проведе літургію, але неподалік від Венеції на нього чекав святий Петро і скинув чорта у море три рази. В результат той мав тричі витягати стовп з води і не встиг виконати роботу вчасно. Зі злості він кинув стовп в сторону собору, але той не долетів, впав і розбився на три шматки [13]. В такому вигляді його можна побачити і зараз у архітектурно-туристичному комплексі на Вишеграді: *Кам'яний стовп чорт ніс до Вишеграду, скинув його вниз ... залишився по тому лиш жертвник з трьох валунів, проникло воно в місто і тепер чекає на своє майбутнє* [14].

Іншим районом Праги, атмосфера якого мала вплив та натхнення для письменниці, був Новий світ, один з туристичних районів міста з будинками ХІХ ст. Такого типу райони з аналогічними назвами будувалися у містах Австро-Угорщини і до сьогодні подекуди зберігають історичну назву. Якщо Влтава є для письменниці уособленням лихих сил та небезпеки, Новий світ є своєрідним раєм метафізичного світу Праги, місцем, де ліричний герой почуватися в безпеці, де він може набратися сил для подальших подорожей, оскільки Новий світ, попри те, що є подекуди невідремонтованим, з обдертими будинками, усе ж має свою душу NOVÝ SVĚT: *Як зів'яне трава, буде осінь, як помру, буде темрява, як сніг зійде, буде сира весна, стара штукатурка обсипиться, ліхтарі освітлюють білий туман, магазини на Новому Світі відкривають двері, художники вивішують свої полотна, і у вікнах довго не темніє. Як помру, я хочу у Новий Світ* [14].

Окремо слід виділити метафізичний образ культурного духу, культурної сили Праги, міста, яке пережило низку воєн, пожеж, катастроф і завжди відроджувалося, неначе фенікс з полум'я. Символом такого відродження є Національний театр, який не раз горів і відновлювався, за легендою, за рахунок населення міста. *Будівля неоренесансна є феніксом, ні, навіть жар-птицею для нас. Як тільки ця земля несе уверх письменника, це наче відроджується таким чином життя* [14]. Звичайно, що рушійною силою, життєдайною енергією театру є музика, адже Прага вже не одне століття поспіль вважається музичним містом, в якому постійно відбуваються різноманітні концерти та яке відвідують виконавці світового значення. Роль музики в житті Праги як божественного начала, яке веде населення до спасіння, до раю, також має відображення в поезії З. Бергрової: *Скільки ж тут є музики, її заокруглений потік проникає всередину, гуде і рябить весняними квітами в саду і не дає загинути земному раю. Синя мелодія неначе планета, червона, неначе кров і біла, неначе молоко...дарує веселку усім* [14].

У поезії З. Бергрової бачимо також образ смерті, що переплітається з образом «пам'яті міста», з його повсякденним життям, оскільки смерть є невід'ємною частиною світу, вона йде поряд з ним і з його мешканцями, усі підпорядковуються цьому невпинному всесвітньому

руху. Проте є дехто з мешканців Праги, хто йде супроти ньому, супроти течії Влтави, яка несе зі своєю течією час і супроти самої смерті. Цією особою є Магістр, ім'я якого не називається напряму, але, судячи з назви вірша «Poutní orloj», це є легендарний магістр Януш, який збудував празькі куранти і якого підступно осліпили найманці мера міста, після чого той, відключивши наосліп механізм годинника на довгий час, покінчив життя самогубством. Але насправді, як показує поезія З. Бергрової, він живий, він слідкує за містом, відганяє від нього смерть¹. Тепер це є куранти мандрівника світами, який орієнтується на них і лише на них, а не на усіх тих, хто йде за течією Влтави. Авторка робить припущення, що можливо цій особі колись доведеться спасти своє місто: *Куранти мандрівника: це правда, яка переможе, невідомий воїн повертається у цьому вирі проти напрямку світу. Коли приходить смерть і півень її відганяє, невідомий воїн залишається живим і приймає ім'я Магістра. Куранти мандрівника стукають. Куранти мандрівника обертають свої стрілки* [14].

Метафізичний світ Праги у творчості З. Бергрової постає перед читачем в оригінальному, відмінному від подібних образів в письменників старшого покоління. Авторка сприймає рідне місто як живу екосистему, в якій усі явища взаємозалежні. Місто постає перед нами як повноцінний метафізичний світ, в якому усе рухається по колу від народження до смерті, де кожен об'єкт, кожне дерево, кожна будівля відіграє певну роль, де прадавня історія захована серед кам'яного лісу історичних районів. Прага є світом, де є своя ріка мертвих і свій рай, створений мешканцями. Поетеса при цьому наголошує, що світ, описаний у її творах, створений людьми і що саме людська особистість, особистість творця здатна перетворити його на краще.

ЛІТЕРАТУРА

1. Английская лирика первой половины XVII века / Под ред. А. Н. Горбунова. М.: Издательство Московского ун-та, 1989. 347 с. 2. Гарин И. Поэзия как непосредственная мудрость / Перспективы метафизики. Классическая и неклассическая метафизика на рубеже веков: Материалы международной конференции. Санкт-Петербург, 28-29 октября 1997 г. / СПб.: Санкт-Петербургское отделение Института человека РАН, 1997. 3. Колесникова Л. Лабиринты одиночества / Перспективы метафизики. Классическая и неклассическая метафизика на рубеже веков: Материалы международной конференции. Санкт-Петербург, 28-29 октября 1997 г. / СПб.: Санкт-Петербургское отделение Института человека РАН, 1997. – Режим доступа <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000979/st000.shtml>. 4. Михель Д. Метафизика в поисках своих оснований / Перспективы метафизики. Классическая

¹ Очевидно алюзія на поетичну збірку Франтішка Галаса «Півень відганяє смерть (Halas F. Kohout plaší smrt, básně 1928-1929. – Praha, 1930).

инеклассическая метафизика нарубеже веков: Материалы международной конференции. Санкт- Петербург, 28-29 октября 1997 г. / СПб.: Санкт-Петербургское отделение Института человека РАН, 1997.

5. Поляков О. Ю., Луков В. А. Метафизическая школа // Информационный гуманитарный портал «Знание. Понимание. Умение». — 2012. — № 2 (март — апрель). — Режим доступа http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2012/2/Poliakov~Lukov_Metaphysical-School/.

5. Рязанцева Т. Європейська метафізична поезія кінця ХІХ-першої половини ХХ ст. Мотивно-тематичний комплекс, поетика, стилістика. Автореферат дис. на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук (10. 01. 04, 10. 01. 05). — Київ, 2014.

7. Хайдеггер М. Основные понятия метафизики // Вопросы философии. 1989. N 9. С. 116-122.

8. Шайтанов И. Уравнение с двумя неизвестными (Поэты-метафизики Джон Донн и Иосиф Бродский) // Вопросы литературы. 1998. № 6. — Режим доступа <http://magazines.russ.ru/voplit/1998/6/sh.html>.

9. Blahynka M. Česká poezie XX st. — Praha, 1980.

10. Tisíc let české poezie. Díl III. — Praha, 1974.

11. <http://www.literatura.bucek.name/bergr/bergrovi.html>

12. https://cs.wikipedia.org/wiki/Zdenka_Bergrov%C3%A1

13. <http://www.revuekamen.cz/certuv-sloup.htm>

14. <http://www.literatura.bucek.name/bergr/praha.html>